

SH. SARIQOV, SH. DADASHEVA

IQTISOD VA SOLIQ ALIFBOSI

Qayta ishlangan uchinchi nashr

Umumiy o'rta ta'lim maktablarining
4-sinfi uchun o'quv qo'llanma

*O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi
umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun o'quv-qo'llanma sifatida
tavsiya etgan*

Majburiy
bepul nusxa

TOSHKENT

“YANGIYO‘L POLIGRAF SERVIS”

2016

330(075,2) Uktucog.

S-32

**Loyiha rahbari — O'zbekiston Respublikasi
Davlat Soliq qo'mitasi raisi B. Parpiyev**

*Davlat Soliq qo'mitasi raisining
birinchi o'rinbosari E. Gadoyev umumiy tahriri ostida*

Taqrizchilar: *H. Xotamova* – RTM bosh metodisti.

N. Do'stmurodova – Toshkent shahridagi 28-maktab o'qituvchisi.

M. Jo'rayeva – XTV tasarrufidagi aniq fanlarga ixtisoslashgan maktabning iqtisodiyot o'qituvchisi

Materiallarning fanlar bo'yicha taqsimlanishi:

– O'qish

– Atrofimizdagi olam

– Ona tili

– Matematika

– Mehnat

– Odobnoma

UO'K: 37.015.6(075)

KBK 65

S-32

Sariqov Sh.

Iqtisod va soliq alifbosi : umumiy o'rta ta'lim maktablarining 4-sinfi uchun o'quv qo'llanma / Sh. Sariqov, Sh. Dadasheva. - Qayta ishlangan 3-nashr. - Toshkent : Yangiyo'l Poligraf Servis, 2016. - 32 b.

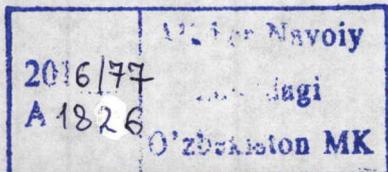
UO'K: 37.015.6(075)

KBK 65.261.4ya71

ISBN 978-9943-979-61-1

© «Yangiyo'l poligraf servis», 2016.

© Sh. Sariqov, 2016.

Hurmatli o'quvchilar!

“Iqtisod va soliq alifbosi” darslari orqali 1-2-3-sinflarda iqtisodiyot haqida qator bilimlarga ega bo'ldingiz. Mazkur bilimlarni umumlashtirib, tashkilot va korxonalarning iqtisodiyotini tahlil qilishni o'rganish vaqti keldi. Chunki sizda endi iqtisodiyot va soliq haqidagi tushunchalar bilan birga mustaqil fikr yuritish qobiliyati ham mujassam.

4-sinfda maktab kutubxonasi, oshxonasi, ustaxonasi va o'quv-tajriba maydoni iqtisodiyoti bilan tanishasiz. Kommunal xizmatlar va ularga to'lovlarni amalga oshirishni o'rganib olasiz. Yuqoridagi bilimlarni yetarli darajada egallashingiz, kundalik hayotda uchraydigan iqtisodiy vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilib, oilangizga foyda keltirishingizga zamin bo'lib xizmat qiladi.

I. MAKTAB KUTUBXONASINING IQTISODIYOTI

1.1. Kutubxona jihozlari. Kitoblar va o'quv qo'llanmalar. O'quvchi – kutubxona kitoblarini saqlash bo'yicha iqtisodiy faoliyat qatnashchisi

1. O'qing.

4-sinf o'quvchilari sinf rahbari Hilola opa bilan kutubxonaga kirdilar.

Hilola opa o'quvchilarni kitoblar, xona jihozlari bilan tanishtirdi.

Kitob javonidagi kitoblarni ko'zdan kechirayotgan Akbarning ko'zlari chaqnab ketdi.

Akbar o'qituvchisidan:

– Bu kitoblar kimning mulki, ular qanday mablag'lar hisobiga xarid qilingan? – deb so'radi.

– Bu kitoblar – maktab mulki. Maktab esa davlatniki. Demak, kitoblar ham davlat mulki. Bu kitoblarni xarid qilish uchun mablag'ni davlat fuqarolar va korxonalar to'lagan soliq hisobidan sarf qilgan. Sizlarning ota-onalaringiz ham soliq to'lovchi bo'lganlari uchun bu kitoblarning xarid qilinishida ularning ham hissalar bor, – deya tushuntirdi Hilola opa.

– Demak, bu kitoblarning kutubxonaga keltirilishiga bizning oilamiz ham daxldor ekan-da? – deb so'radi Dilmurod.

– Ha, albatta, shuning uchun ham kitoblarni o'z mulkimizdek asrashimiz kerak. Bu kitoblar – bizning ma'naviy boyligimiz, – deya so'zini yakunladi o'qituvchi.

Savollarga javob bering:

1. Sizning maktabingizdagi kutubxonada qanday kitoblar bor?
2. Kitoblarni boylik deb atasak bo'ladimi? Nima uchun?
3. Maktab kutubxonasiga kitoblar qanday mablag'lar hisobiga keltiriladi?
4. Kutubxonadagi yaroqsiz kitoblar o'rnini qay tariqa to'ldirilishini bilasizmi?

2. 1. Kitob – ma’naviy ... .
2. ... – bilim bulog‘i, o‘quvchining o‘rtog‘i.
3. Kitob – ... bulog‘i, o‘quvchining o‘rtog‘i.

B

K

B

3. O‘qing.

Davlat budjeti

Munira bir narsaga tushuna olmasdan maktab kutubxonachisi Yulduz opadan so‘radi:

– Yulduz opa, ayting-chi, nega ayrim darsliklarning orqasiga narxi yozilgan bo‘ladiyu, ayrimlarinikida yo‘q.

– Munira, orqasiga narxi yozilgan darsliklar sotish uchun chiqarilgan darsliklardir. Uni sotib olsang, u sening shaxsiy mulkingga aylanadi. Agar sen orqasiga narxi yozilmagan

darsliklarning ichiga sinchiklab nazar solsang, ularning ikkinchi yoki oxirgi betlarida Respublika Darsliklar aylanma jamg‘armasi (DAJ) hisobidan “ijara uchun chop etildi” yoki “Davlat budjeti mablag‘lari hisobidan chop etildi” degan yozuvlarni o‘qishing mumkin.

Davlat budjeti hisobidan chop qilingan darsliklar maktab kutubxonasida turadi va ulardan o‘quvchilar bepul va vaqtincha foydalanishlari mumkin. Respublika Darsliklar aylanma jamg‘armasi hisobidan chop qilingan darsliklar esa o‘quvchilarga ijaraga beriladi.

Ijaraga olingan darslik uchun ijara haqi to'lanadi, – tushuntirdi Yulduz opa.

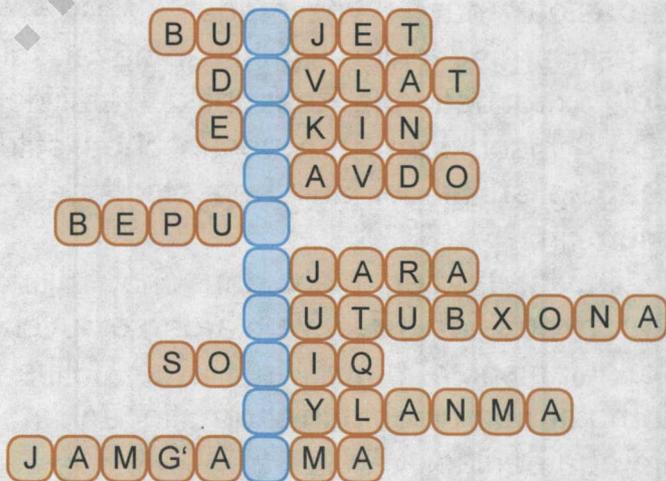
– Davlat budjeti degani nima? – so'radi Munira.

– **Davlat budjeti** – bu davlat xazinasi, davlatning puli to'planadigan va sarf qilinadigan joy. Menga o'xshagan yoshi kattalar to'laydigan soliqlar, sening oilangning katta yoshdagi a'zolari to'lagan soliqlar ham ana shu joyga kelib tushadi. Kutubxonamizdagi darsliklar ana shu budjet hisobidan olingan. Darsliklar aylanma jamg'armasidagi mablag'larning ham bir qismi davlat budjetidan qoplanadi. Darsliklaring otanangning puliga sotib olingan bo'lsa ham, kutubxonadan bepul berilgan bo'lsa ham, ijara uchun olingan bo'lsa ham, ulardan asrab-avaylab foydalanish – sening burching, – uqtirdi Yulduz opa.

Savollarga javob bering:

1. Nega ayrim darsliklarning orqasida narxi bor, ayrimlarinikida esa yo'q ekan?
2. Davlat budjetini qanday tushundingiz?
3. Ijara uchun olgan darsliklaringiz qanday mablag'lar hisobiga chop qilinar ekan?

4. Matndagi so'zlardan foydalanib, bo'sh kataklarni to'ldiring va hosil bo'lgan so'zni o'qing.

II. MAKTAB OSHXONASI IQTISODIYOTI

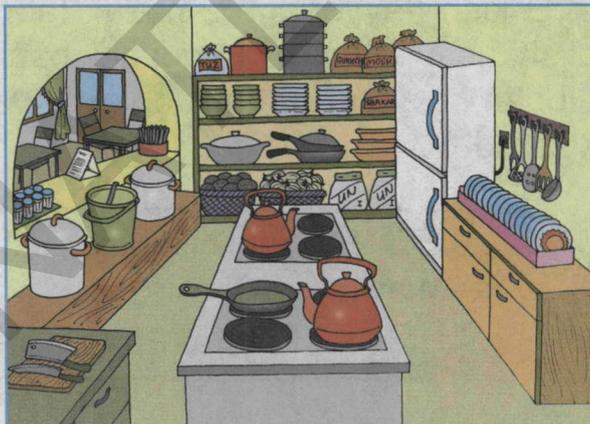
2.1. Oshxona jihozlari. Oshxona xarajatlari. Oshxona daromadlari. Oshxonadagi mahsulotlarni tejab-tergash – har bir o'quvchining burchi

1. O'qing.

Bizning oshxona

Bizning maktabimiz oshxonasi juda ham boy. Oshxonaga kirsak juda ko'p buyumlar va jihozlarga ko'zimiz tushadi. Jumladan, ovqat va idishni qo'yish uchun turli shkaflar, elektr plitalari va yana ko'pgina jihozlar bor. Bularning hammasi, bizningcha, mulk hisoblanadi. Bu mulklarning bari kimniki, oshpaznikimi yoki maktab oshxonasi bo'lganligi uchun maktabimiznikimi?

Albatta, oshxona maktabniki, maktab esa davlatniki, shuning uchun maktab oshxonasi ham davlat mulkiga tegishli. Ya'ni oshxona qurilishiga va undagi jihozlarni sotib

olishga davlat budjetidan, bizning ota-onalarimizga o'xshagan soliq to'lovchilarning pullaridan sarf qilingan.

Shuning uchun ham biz oshxonamizni va undagi jihozlarni asrab-avaylashimiz zarur.

Savollarga javob bering:

1. Sizning maktab oshxonangizda qanday jihozlar bor?
2. Bu jihozlar, sizningcha, kimniki?
3. Nima uchun oshxonadagi jihozlarni oshpazniki deya olmaymiz?

2. O'qing.

O'z kasbining ustasi

Bilol aka qo'li shirin oshpaz bo'libgina qolmay, balki ancha ishbilarmnon hamdir. U kishi oshxona uchun **xarajat** qilishdan oldin, albatta uning natijasini **hisob-kitob** qiladi. Sabzavotlarni, un, yog', guruch kabi masalliqnlarni sotib olishda xarajatlarni ozroq qilish uchun ulgurji bozordan xarid qiladi. Ish davomida elektr energiyasidan, suvdan iloji boricha tejamkorlik bilan foydalanadi. Chunki bular uchun ham oylik to'lovlarini to'laydi.

Bilol aka davlatga soliqlarni o'z vaqtida to'lab turadi. Chunki u solig'i to'langan daromadgina halol bo'lishini va baraka keltirishini yaxshi biladi.

U kishi tayyorlagan mazali taomlar va shirinliklarni sotib olish uchun har bir o'quvchi oshiqadi. Taomlarning **narxi**, albatta, o'z **xarajatini** qoplaydi va shunga yarasha **foyda** keltiradi.

**Kattalar
uchun**

Foydani hisoblash uchun daromaddan xarajatni ayiramiz. Ya'ni:

$$\text{Foyda (F) = Daromad (D) - Xarajat (X)}$$

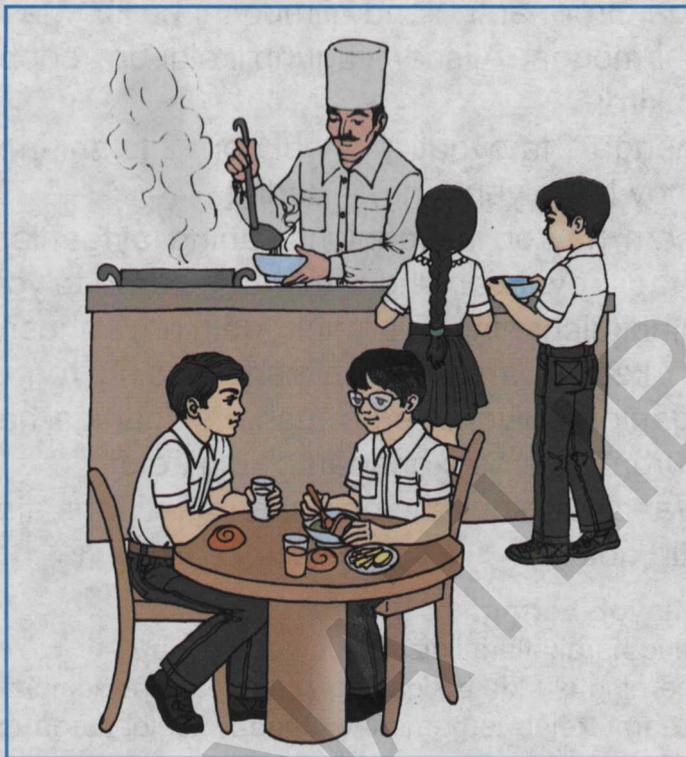

3. Maktabda 100 ta o'quvchi bor. Oshxonangizda esa 200 ta tarelka, 10 ta cho'mich, 5 ta kapgir, 100 ta qoshiq, 100 ta vilka, 100 ta stul va 25 ta stol bor. O'quvchilar birdaniga kirib ovqatlanishi mumkinmi?

4. 60 000 so'mga sotib olingan oshxona plitasi 10 yil xizmat qildi. Besh oydan so'ng yana shu narxda oshxona plitasini sotib olish uchun oshpaz har oyda qanchadan pul jamg'arishi kerak?

5. Rasmni kuzating va savollarga javob bering:

1. Qaysi o'quvchi tejamkorlikka rioya qilmoqda?
2. Siz qanday xarajat qilar edingiz?
3. Rasmdagi o'quvchilar oshpazga qanday yordam berishi mumkin?
4. Ular nima qilmasliklari kerak deb o'ylaysiz?

6. O'qing.

O'quvchilarning tejamkorligi

Bizning maktab o'quvchilari har qanday ishni bajarishda o'z oldilariga tejamkorlikni maqsad qilib qo'yadilar. Oshxonaga kimganda o'ziga kerakli, ya'ni ehtiyojiga loyiq oziq-ovqatni xarid qiladilar. Ular har qanday vaziyatda ham tejamkorlikka rioya qilishni o'z vazifalari deb biladilar. Lekin hamma birdek emas ekan. 6-sinf o'quvchisi Alisherning ayrim odatlari ko'pchilik

do'stlariga yoqimsiz tuyuladi. Mana, hozir katta tanaffus. Hamma o'ziga biror narsa xarid qilmoqchi bo'lib, mahsulotlarni ko'zdan kechirmoqda. Alisher yugurib keldi-da, odobsizlarcha oraga suqilib kirdi.

— Aka, menga 1 ta ovqat, 1 ta obi non, 2 ta shirin kulcha va 1 choynak choy berib yuboring, – dedi u.

Oshpaz ham hayron bo'lganicha, uning aytganlarini berdi. Alisher apil-tapil ovqatlanishga tushdi. Qorni to'ydi shekilli, non va shirinkulchani yarmini qoldirib, shoshilganicha o'rnidan turib ketdi. Darsga kirish uchun qo'ng'iroq chalingan edi. Shoshilganidan piyola yerga tushib singaniga ham e'tibor bermay, yugurganicha oshxonadan chiqib ketdi.

Oshpaz va 2 ta o'quvchi uning harakatlarini ajablanganlaricha kuzatib qoldilar.

Savollarga javob bering:

1. Alisherning harakatlarini siz qanday izohlaysiz?
2. Siz Alisherning o'rnida bo'lganingizda nima qilar edingiz?
3. Mahsulotlarni tejab-tergamaslik qanday oqibatlariga olib kelishi mumkin?

7. Maqolni o'qing va uni izohlang.

Nonning butuni ham non,
Uvog'i ham non.

8. Savollarga javob bering:

1. Maktab oshxonasida qanday jihozlar bor?
2. Oshxonadagi yaroqsiz jihozlarni qaysi mablag' evaziga yangilash mumkin?
3. Maktab oshxonasida yaroqsiz jihozlarning o'rnini qoplash uchun oziq-ovqatlar qimmatlashib ketishi mumkinmi?
4. O'quvchilar qanday qilib bu holning oldini olishga ko'maklashishlari mumkin?

3.1. Ustaxona jihozlari. Ustaxonadagi xomashyo materiallari

O'qing.

Akrom 4-sinfda o'qiydi. U iqtisodiyot faniga juda ham qiziqadi. Kelajakda tadbirkor bo'lmoqchi. Shu bilan birga yana biror hunarni egallashni ham o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan. Ularning maktabida duradgorlik to'garagi ochildi. U shu to'garakka a'zo bo'ldi. To'garak maktab ustaxonasida ish olib boradi.

Akrom maktabdan kelib tushlik qildi-yu, ustaxonaga ketdi. Ustaxona keng, yorug' va ozoda. Stol, stul, shkaf va turli xil ustaxonaga tegishli bo'lgan rasmlar bilan jihozlangan. Usta Akromga duradgor uchun kerakli bo'ladigan ish qurollarini: arra, bolta, bolg'a, ombur, randa, iskana, parma va boshqa duradgorlik asboblari ko'rsatdi.

Akrom tez kunda duradgorlik sirlarini o'rganib oldi. U turli xil buyumlarni yasay boshladi. Usta shogirdlariga Akromning juda ham zehni bola ekanligini va kelajakda uning yaxshi duradgor bo'lishini aytdi.

Savollarga javob bering:

1. Ustaxonaning qanday jihozlanganligini tavsiflab bering.
2. Ustaxonada qaysi ish qurollari bor ekan?
3. Maktab ustaxonasi jihozlar bilan qaysi mablag' evaziga ta'minlanadi deb o'ylaysiz?
4. Sizning maktab ustaxonangizda qanaqa ish qurollari bor?
5. Duradgorlik asboblari nima maqsadda foydalaniladi?

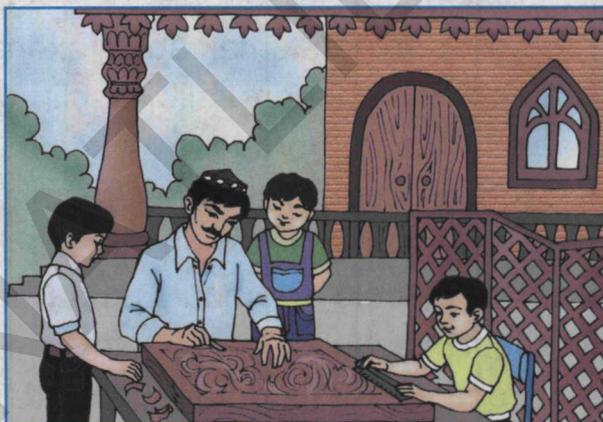
3.2. Ustaxonada tayyorlangan mahsulotlar. Ustaxonada ishlab, qanday daromad olish mumkin? Ustaxona xarajatlari

1. O'qing.

Maktab ustaxonasi mahsulotlari

Maktab ustaxonasini o'quvchilarni kelajakdagi tadbirkorlikka tayyorlash maskani deb atash mumkin. Chunki u yerda kelajakda o'quvchilar tomonidan tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanishning dastlabki malakalari egallanadi.

Mana, maktab ustaxonasida maktab uchun kerakli bo'lgan mahsulotlar tayyorlana boshlandi. Ustaxonada 100 ta parta, 200 ta stul, 10 ta shkaf yasash hamda yog'och bo'laklaridan chizg'ich tayyorlash rejalashtirildi.

Usta shogirdlari bilan tezda ishga kirishib ketdi. 25 kunda maktab uchun kerak bo'lgan parta, stul va shkaflar tayyor bo'ldi. Ularni chiroyli qilib bezadilar. Ortib qolgan yog'ochdan esa chizg'ich tayyorlash boshlandi. Chizg'ich tayyorlash mashaqqatli ish ekan. Bu ishga ko'p mehnat sarflandi. Shunga qaramay, chizg'ich ham tayyor bo'ldi. Ustaxonada tayyorlangan mahsulotlar maktabga topshirildi.

Bu mahsulotlar maktab uchun bozordan xarid qilganga qaraganda ancha arzon tushdi. Bu maktab ustaxonasining maktabga keltirgan foydasi bo'ldi.

Kelajakda tadbirkor bo'lib, shu ishlarni o'zimiz mustaqil uddalash va tayyorlagan mahsulotlarimizni bozorga olib chiqib sotsak, biz mo'may daromad qilishimiz va ushbu daromadimizdan davlatga soliqlar to'lab, yurtimizning gullab yashashiga hissamizni qo'shishimiz mumkin.

Savollarga javob bering:

1. Maktab ustaxonasi maktab uchun qanday foyda keltirdi?
  2. Ustaxonada yana qanday mahsulotlar yasash mumkin? Ularni bozorga olib chiqib sotish mumkinmi?
  3. Sizning ustaxonangizda stol, stul yasash uchun imkoniyat bormi?
  4. Maktabda ustaxona bo'lishi zarurmi? Nima uchun?
  5. Maktab ustaxonasida tadbirkorlikni qanday o'rgansa bo'ladi?
2. Rasmda berilgan xomashyolardan qanday mahsulotlar tayyorlasa bo'ladi?

3. O'qing.

Ustaxonada ishlab, qanday daromad olish mumkin?

Ustaxona tayyor bo'lgan mahsulotlarni maktabga topshirganidan so'ng, bir nechta oshxonalardan stol yasab berish uchun buyurtmalar oldi. Maktab oldidagi oshxonaga 20 ta, yana bir oshxonaga 25 ta stol yasab berishga kelishildi. 15 kunda mahsulot tayyor bo'ldi. Har bir stolga kelishilgan holda

45 000 soʻmdan narx belgilandi. Ustaning hisobi boʻyicha daromaddan xarajatlarni va davlatga toʻlanishi lozim boʻlgan soliqlarni chiqarib tashlaganda 80 000 soʻm sof foyda qoldi. Bu pulni maktab gʻaznasiga topshirdilar. Bu pullarga maktabga zarur mahsulotlar sotib olish mumkin.

Savollarga javob bering:

1. Maktab ustaxonasi qanday buyurtmalarni bajardi?
2. Ustaxona necha soʻm sof foyda oldi?
3. Ustaxonada yana qanday yoʻl bilan daromad olish mumkin?
4. Sizning maktabingiz ustaxonasida ham shunday ishlar qilinadimi?

4. Rasm asosida topshiriqni bajaring:

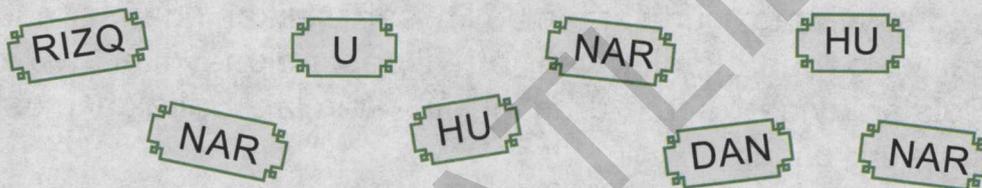

- a) Rasmdan duradgorlik asboblari ajrating;
b) Kursi yasash uchun qaysi asboblari kerak bo'ladi? Nimalar yetmaydi?

5. O'ylab ko'ring va shu haqda fikringizni yozing.

Faraz qiling, siz maktab ustaxonasini boshqarasiz. Maktab ustaxonasi hech qanday daromad keltirmaydi. Siz qanday choralar ko'rgan bo'lar edingiz? O'z rejangizni bayon qiling.

6. Bo'g'inlarni o'rniga qo'yib maqolni o'qing va izohlang.

7. O'qing.

Maktab ustaxonasi xarajatlari

Maktab ustaxonasi o'zi tayyorlagan 10 ta kursini mebel do'koniga 150 000 so'mga sotdi. Ustaxona bu kursilarni tayyorlash uchun 100 000 so'mlik xomashyo sarfladi. Soliqlarni to'lash uchun 15 000 so'm ajratildi. Mehnat haqiga 18 000 so'm to'landi.

Savollarga javob bering:

1. Ustaxona mahsulot tayyorlash uchun hammasi bo'lib necha so'mlik xarajat qildi?
2. Har bitta kursiga necha so'm xarajat qilingan?
3. Maktab ustaxonasi qancha foyda ko'rgan?

IV. O'QUV-TAJRIBA MAYDONI

4.1. O'quv-tajriba maydonidagi iqtisodiy faoliyat

1. O'qing.

Bu yil maktab o'quv-tajriba maydonidagi ekinzor uchun ajratilgan yerning bir qismi biz – 4-sinf o'quvchilariga berildi. Bahorgi ta'til kunlari boshlandi. O'qituvchi rahbarligida yerni chopish, yumshatish ishlari bajarildi. Bu ishlar bajarilganidan so'ng: "Tayyorlangan yerga nima eksak ekan?" degan savol tug'ildi. Shunda Doniyor: "Bu yerga sabzi ekaylik, chunki o'tgan yili sabzi juda arzon bo'lib, sabzi ekan odamlar ancha zarar ko'rgan ekanlar. Ular bu yil sabzi ekmaydilar", – dedi. Bolalar uyidan sabzi urug'ini olib keldilar. Sabziga moslab jo'yaklar olindi.

Sabzi urug'ini sepib, suv quyib, yaxshilab qondirildi. Nihoyat sabzilar unib chiqdi. Ikki haftadan keyin yana suv quyib, begona o'tlardan tozaladik. Yer tagida oltindek sabzilar pishib yetildi. 200 kg sabzini maktab oshxonasiga, 200 kg sabzini bolalar bog'chasiga berdik.

Biz maktab ustaxonasini maktab o'quvchilari uchun tadbirkorlikka tayyorlanish maskani deb atagan edik. Maktab o'quv-tajriba maydoni ham o'quvchilarni kelajakdagi fermerlikka tayyorlashga xizmat qilishi mumkin.

Faraz qilaylik, yetishtirilgan sabzini bozorga olib chiqib sotildi. Bunda har bir kilogramm sabzining narxini 200 so'm deb hisoblasak, 80 000 so'm daromad qilgan, bu puldan davlatga soliq to'lovlarini to'lagandan keyin qolgan pulni yana yangi hosil uchun sarf qilgan bo'lar edik. Natijada, bizning tadbirkorlik faoliyatimizdan o'zimiz ham naf ko'rgan, davlatimiz budjetining to'lishiga ham o'z hissamizni qo'shgan bo'lar edik.

Biz mana shunday o'y-xayollar bilan yozdagi ta'til paytida sabzidan bo'shagan yerga ishlov berib, jo'yaklarga ajratdik. Ikkinchi hosilga tayyorlab qo'ydik. Endi bu yerga turp va sholg'om ekmoqchimiz.

Savollarga javob bering:

1. Doniyor nima uchun bu yil sabzi kam bo'ladi deb o'yladi? Uning fikri to'g'rimidi?
  2. Doniyorning fikrlashini ishbilarmonlik deb atasa bo'ladimi?
  3. Sabzidan qancha daromad olindi?
  4. Sizing maktab o'quv-tajriba maydoningizda ham shunday faoliyat amalga oshiriladimi?
2. Maktab tajriba maydonida qishloq xo'jalik mahsulotlari ishlab chiqarish mumkinmi? Qanday mahsulotlarni ishlab chiqarish maqsadga muvofiq?

3. O'quv-tajriba maydonidagi iqtisodiy faoliyat to'g'risida 5 ta gap tuzing va daftaringizga yozing.

4. 1 m kv yerdan o'rtacha 5 kg karam, 3 kg pomidor yoki 4 kg sabzi hosili olish mumkin bo'lsa, 36 m kv yerdan qancha hosil olish mumkin?

5. Maktab o'quv-tajriba maydonida ishlayotgan 24 ta o'quvchi uchtdan o'rik ko'chati o'tqazdi. Har bir ko'chat 500 so'mdan xarid qilingan bo'lsa, jami ko'chatlar uchun qancha pul to'langan?

6. Rasmlarni kuzating va savollarga javob bering:

1. Rasmlardan qaysi mahsulotlarni maktab o'quv-tajriba maydonida yetishtirish mumkin?
2. Qaysilarini maktab bog'idan olsa bo'ladi?
3. Qaysilarini bizning sharoitda yetishtirishning umuman iloji yo'q?

4.2. O'quv-tajriba maydonidagi faoliyatni tashkil etish

1. O'qing.

Ishlab chiqarish faoliyatining ish rejasi

O'quv-tajriba maydonidan sinflar bo'yicha biror ekin yetishtirish uchun yer ajratib beriladi. Ishni yaxshi tashkil qilish uchun o'qituvchi rahbarlik qiladi. Bajariladigan ishlarni o'quvchilar o'zaro taqsimlaydilar.

Bir o'quvchi ish yurituvchi sifatida ishlarni rejalashtiradi, yana biri unga narx-navo haqida ma'lumot berib turishga tayinlanadi, boshqasi suvchi etib tayinlanadi. Qolgan o'quvchilar ham ekinni parvarishlash uchun zarur bo'lgan ishlarga tayinlanadilar.

Hisobchi barcha xarajatlar hisobotini yuritadi.

Shunday qilib, bolalar rejali ish faoliyatini yuritadilar. Hosil yig'ib olingandan so'ng daromad hisoblanib, xarajat bilan taqqoslanadi. Daromad bilan xarajat orasidagi farq, ya'ni sof foyda maktab jihozlarini yangilash, ta'mirlash, a'lochi o'quvchilarni mukofotlash kabi tadbirlarga sarflanadi.

Savollarga javob bering:

1. O'quv-tajriba maydonida ishlashning o'quvchilarga qanday ahamiyati bor?
2. Faoliyatni rejalashtirishning qanday zaruriyati bor?
3. Ish faoliyati yaxshi yuritilsa, natija qanday bo'ladi-yu, yomon yuritilsa, qanday bo'ladi?

2. Topshiriqni yozma ravishda bajaring.

1. Maktabingiz o'quv-tajriba maydonidan sinfingizga ajratib berilgan yerda faoliyat yuritish rejasini tuzing.
2. Sinfdozlaringiz bilan nima ekish to'g'risida maslahatlashing.

3. Rejalashtirilayotgan ekinni yetishtirish uchun sarf qilinishi mumkin bo'lgan xarajatlarning va olinishi mumkin bo'lgan daromad va foydani taxminan hisoblang.

3. O'qing.

Nodira, G'ayrat, Sardor va Farhod maktab bog'ining bir chekkasida kichkinagina maydoncha bo'sh yotganini ko'rib qoldilar. Ular sinf rahbaridan ruxsat so'rab, o'sha yerga terak ko'chati ekmoqchi bo'lishdi. Erta bahor bo'lgani uchun ular uylaridan 50 tup terak ko'chati olib keldilar. Ko'chatlarni ikki qator qilib ekib chiqishdi.

Bolalar bo'lajak tadbirkorlar sifatida bo'lg'usi daromad va xarajatlarni hisob-kitob qila boshladilar.

— Agar shu ko'chatlar bir necha yildan keyin katta daraxtlarga aylansa, har birini 30 000 so'mdan sotsa bo'ladi, — dedi G'ayrat.

— Unda bizning 50 tup teragimiz 1 500 000 so'm daromad olib kelgan bo'ladi. Shuncha pulga nimalar olsa bo'ladi? — dedi Nodir.

— Sen bu puldan birinchi navbatda davlatga soliq to'lashni unutma. Chunki shundagina biz haqiqiy, halol tadbirkor bo'lamiz, — deya gapga aralashdi Sardor.

Ular shirin orzular bilan ko'chatlarini sug'orish harakatiga tushdilar.

Savollarga javob bering:

1. Bolalar qanday reja tuzdilar?
  2. Bolalarning tadbirkorlikka layoqatlari bormi?
  3. Bolalar terak ko'chatidan qancha daromad olmoqchilar?
  4. Sardor soliq to'lashni nima uchun bunchalik muhim deb biladi?
4. O'quvchilar o'quv-tajriba maydoniga hammasi bo'lib 210 tup daraxt ko'chati ekishlari kerak. Bitta sinfda 32 o'quvchi, ikkinchisida o'quvchilar birinчисidan oltita ortiq. Har bir o'quvchi bir xil miqdorda ko'chat ekkan bo'lsa, bitta o'quvchi qancha ko'chat ekkan bo'ladi?

V. KOMMUNAL XIZMATLAR

5.1. Suv uchun haq to'lash.

1. O'qing.

Biz qanday suvni iste'mol qilamiz?

Abbos bilan bobosi televizordan berilayotgan qiziqarli filmni tomosha qilardilar. Film dengizchilar haqida edi.

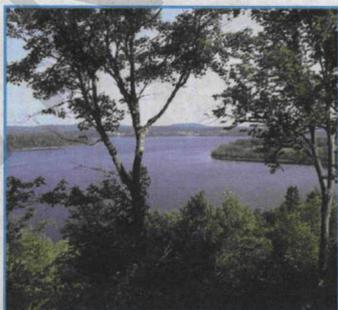
Moviy dengizda kema suzib borardi. Kema yo'ldan adashgan, dengizchilarning suv va oziq-ovqati tugab qolgan edi. Kemadagi bir yosh bola birdan:

– Suv, suv! – deb qichqira boshladi. Shunda Abbas bobosidan ajablanib so'radi:

– Bobo, atrof to'la suv bo'lsa ham nega bu bola suv so'rayapti? Dengizdagi suvdan olib ichsa bo'lmaydimi?

Shunda bobosi Abbosga tushuntirdi:

– O'g'lim, dengiz suvi ichishga yaramaydi, chunki u sho'r. Bizning ichimlik suvimiz esa boshqa! Ko'rdingmi, bolajonim, suvsiz hayot kechirish qanday og'irligini.

Tabiatda ikki xil suv bo'ladi: sho'r va chuchuk suv. Biz chuchuk suvni iste'mol qilamiz. Chuchuk suv bizga suv quvuri orqali yetkazib beriladi. Daryo va ariqdagi suvlar ham chuchuk suv. Biz bu suvlardan ekinlarni sug'orishda foydalanamiz. Foydalanganimiz uchun haq to'laymiz. Suvni tejab, to'g'ri foy-

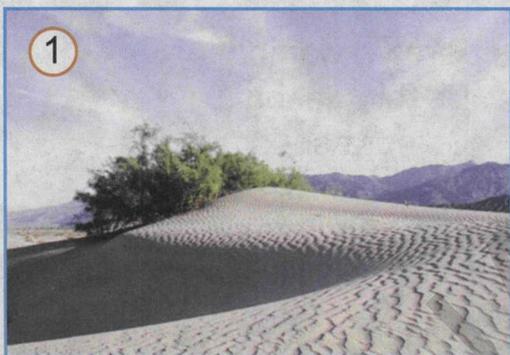
dalanishimiz kerak. Chunki chuchuk suv zaxirasi juda oz. Suvsiz hayot bo'lmagligini, mana, ko'rib turibsan. Tushundingmi, o'g'lim?

Abbos bundan oldin ichimlik suvining ozligini, unga haq to'lanishini bilmasdi. Shundan so'ng u suvni tejash zarurligini tushunib oldi.

Savollarga javob bering:

1. Tabiatda necha xil suv bo'ladi?
2. Nima uchun dengiz suvidan ichib bo'lmaydi?

2. Rasmlarni kuzating va savollarga javob bering:

1. 1- va 2-rasmlarning suvga qanday aloqasi bor?
2. Nima uchun suvga haq to'laymiz?
3. 3- va 4-rasmlarni taqqoslab sharhlang.

5.2. Elektr uchun haq to'lash.

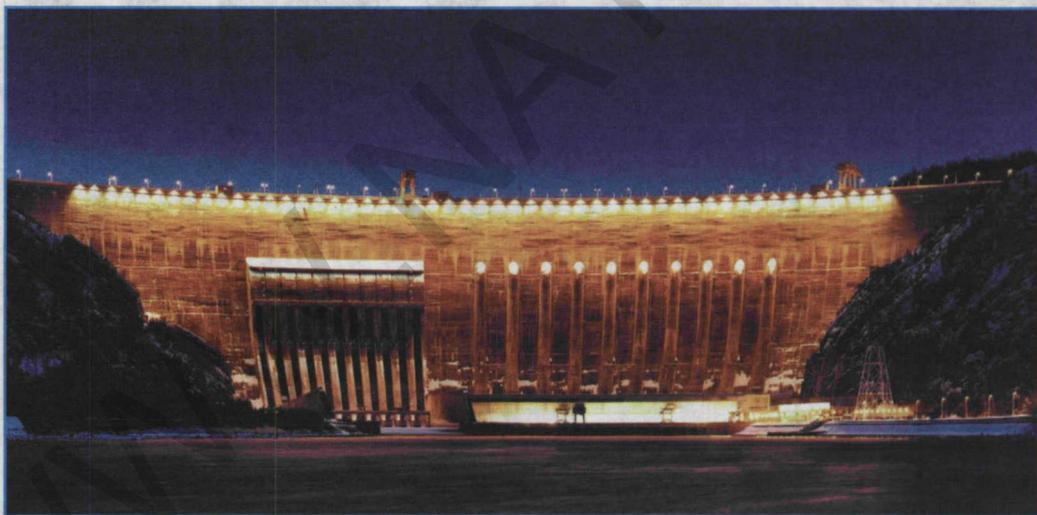
1. O'qing.

Turmushda elektr asboblardan ko'p foydalaniladi. Ulardan ehtiyotkorlik bilan foydalanish zarur. Dazmol, televizor, chang yutgichni tokka ulangan holda qoldirib bo'lmaydi. Uydan chiqib ketayotganda, albatta, elektr asboblarni o'chirilgan yoki o'chirilmaganligini tekshirib ko'rish kerak.

2. She'rni yod oling.

Anvar Sobirga
Berdi bir savol:
Tok kelar qayerdan?
Menga ayta qol.

Biroz o'ylanib,
Boshin qashdi u.
So'ngra shunday deb
Javob berdi u.

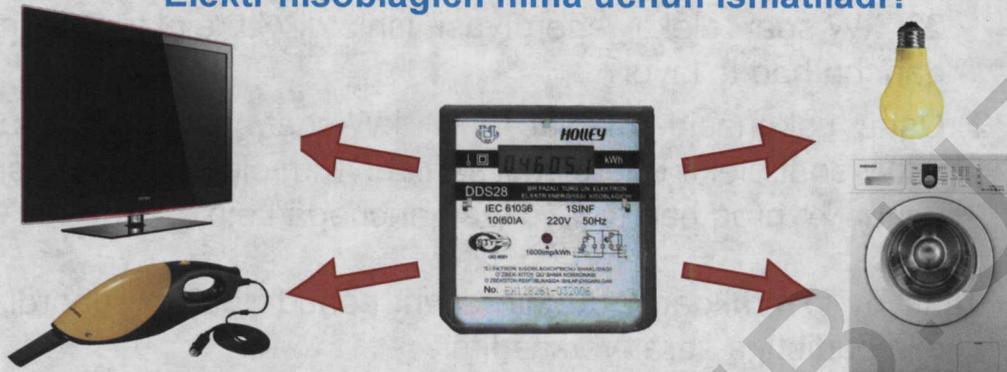

Soyini xip bo'g'ib,
Ishlar katta GES,
Generator yakori
Aylanadi tez.

Go'yoki qishloqqa
Chiqqan kabi kun.
Ming-ming chiroqlardan
Yorug' bo'lar tun.

3. Rasmlarni kuzating va xulosangizni soʻzlab bering.

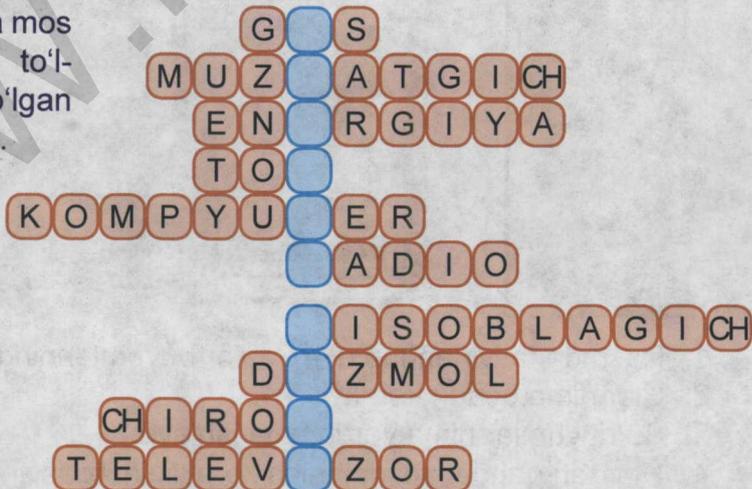
Elektr hisoblagich nima uchun ishlatiladi?

Hisoblagich uy-roʻzgʻorda sarf qilingan elektr energiyasini aniqlaydi. Hisoblagich maʼlumotiga qarab davlatga elektr energiyasi uchun haq toʻlaymiz. Toʻlangan haq elektr tokini ishlab chiqarishga va xonadonlarga yetkazib berishga sarflanadi.

Davlatga ishlatilgan elektr energiyasi uchun haq toʻlash ham xuddi soliqlarni toʻlash kabi muhimdir. Chunki mana shu pullar orqali davlat budjeti toʻladi va katta-katta elektr energiyasini ishlab chiqaradigan va uzatadigan inshootlarni qurish va taʼmirlashga mablagʻ toʻplanadi.

4. Boʻsh kataklarga mos harflarni qoʻyib toʻldiring. Hosil boʻlgan soʻzni sharhlang.

5. 1 kVt-soat elektr energiyasi 43 so'm 10 tiyin.

1) Duradgor yog'och kesish uchun uskunadan foydalanib, 22 kW-soat elektr energiyasi ishlatdi. U elektr uchun qancha haq to'laydi?

2) Usta uskunasida ishlab, 14 kW-soat, shogirdi esa 8 kW-soat elektr energiyasi sarfladi. Kim elektr energiyasi uchun ko'proq haq to'laydi va qanchaga ko'p?

6. Tantivoy jo'mrakdan 2 000 litr suvni behuda oqizib yubordi. U oila budjetiga zarar yetkazdimi?

7. Rasmlarni kuzating va savollarga javob bering:

1. Rasmda tasvirlangan uy-ro'zg'or buyumlarining nomlarini ayting.
2. Ular nima uchun kerak?
3. Bu buyumlar nima yordamida ishlaydi?
4. Ulardan qanday foydalanish kerakligini bilasizmi?

5.3. Gaz uchun haq to'lash.

1. O'qing.

Kishilar turmushda suv, elektr energiyasi va tabiiy gazga ehtiyoj sezadilar. Bu ne'matlar odamlarga davlat tomonidan yetkazib beriladi. Bular xalq boyligidir. Bu boyliklardan to'g'ri va tejamkorlik bilan foydalanish lozim. Chunki ular tuganmas emas.

Bolalar, hayotimiz uchun zarur bo'lgan bu boyliklardan to'g'ri foydalaning!

2. "Gaz – tabiiy boyligimiz", "Gazdan tejab foydalanaylik!" mavzularida hikoya tuzing va uni gapirib bering.

3. Saidaning uyidagi gaz o'lchagich 1 442 birlikni, ertasiga esa 1 481 birlikni ko'rsatib turibdi. Saidaning oilasi shu bir kunda qancha gaz ishlatgan?

4. Korxonada bir oyda 854 birlik gaz ishlatgan, 1 birlik gazning narxi 200 so'mga teng bo'lsa, korxonada buning uchun davlatga qancha haq to'laydi?

5. Birinchi xonadon yil davomida 145 birlik, ikkinchi xonadon esa 154 birlik gaz ishlatishdi. Ikkinchi xonadon qancha ko'p gaz ishlatgan? Ikkinchi xonadon birinчисiga qaraganda gaz uchun necha so'm ortiq haq to'laydi?

6. Oilangizda gaz o'lchagich bir kunda qanchaga aylanganini aniqlang. Bu jarayonni ertasiga ham kuzating. Ikkala sonni taqqoslang. Qaysi kun ko'p gaz ishlatilgan? Buning sabablari nimada?

VI. MAKTAB IQTISODIYOTIDA O'QUVCHINING O'RNI

O'z narsalariga va maktab mulkiga tejamkorlik

1. Rasmlarni kuzating va savollarga javob bering:

1. Qaysi narsalar shaxsiy mulk bo'lishi mumkin?
2. Qaysi narsalar maktab mulki hisoblanadi?
3. Maktab mulkini qanday saqlash kerak?

2. She'rni ifodali o'qing.

“O'z-o'zini tanqid”

(She'r)

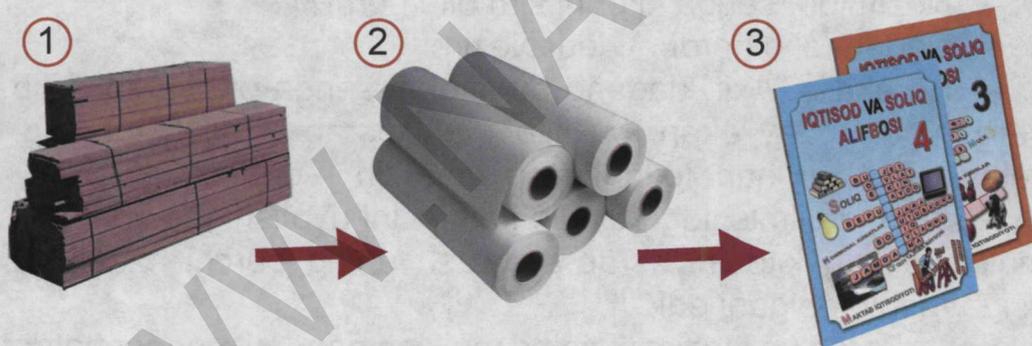
Birdan parta tagidan,
Arz etar yirtiq kitob:
– Xol jonsarak qo'lida
Ezilib bo'ldim betob.
Tanlarim yara-chaqa,
Muqovam qayda qolgan?

Yuz-u ko'zim kir va dog',
Varaqlarim yo'qolgan.
Kitob so'zi tugamay,
Daftar fig'oni falak.
Yozilmay qush bo'laman
Yo varrakka dardarak.

3. O'qing.

Ulkan xazina

Kitob bizning eng yaqin do'stimiz. Uni ko'z qorachig'idek as-rash kerak. Afsuski, hamma o'quvchilar ham bu qoidaga amal qilayotir, deb bo'lmaydi. Ba'zi kitoblarni qo'limga olganimda, uning sahifalaridagi turli yozuvlar, imzolarni, buklangan, yirilgan varaqlarni ko'rib xafa bo'lib ketaman. Kitoblarni nashr etish uchun qanchadan-qancha mablag' sarflanadi, axir?!

Maktab darsliklari va boshqa kitoblar ma'lum vaqt ishlatilgandan so'ng eskirib, foydalanishga yaroqsiz bo'lib qoladi. Shunda uni qayta ishlashga topshirish katta ahamiyatga ega. Chunki 1 tonna yaroqsiz qog'ozdan 750 kg a'lo sifatli qog'oz olinadi. Bunda kam mehnat sarflanib, ko'p miqdorda energiya va boshqa kimyoviy moddalar tejiladi. Mana shuncha

qog'oz olish uchun esa 5 kub metr yog'och talab qilinadi. Hozirgi davrda qog'ozga bo'lgan talab kundan-kunga ortib bormoqda.

Bebaho ma'naviy boylik bo'lgan kitoblardan to'g'ri va samarali foydalanish, ularni asrab-avaylashimiz kerak.

Savollarga javob bering:

1. Siz kitob va qog'ozlar haqida nimalarni bilib oldingiz?
2. Siz uyingizdagi yaroqsiz kitoblarni nima qilasiz?
3. Nima uchun kitoblarni asrab-avaylash kerak?

4. O'qing.

Nozim kitobidan samolyot rasmi tasvirlangan varag'ini yirtib oldi. Yonida o'tirgan o'rtog'i Kozim:

– Nega kitob varag'ini yirtding? – dedi.

– Sening ishing bo'lmasin, yirtsam o'zimning kitobimni yirtдим, – deb javob berdi Nozim.

Buni eshitgan o'qituvchisi shunday dedi:

– Nozimjon, senga kitobni kim olib berdi?

– Dadam olib berdi, – dedi Nozim.

– Barakalla. Axir, dadang bu kitobni senga pul sarflab olib bergan. Shunday ekan, bu kitobingni asrab-avaylab tutsang, kelasi yili ukang ham foydalanishi mumkin, – dedi o'qituvchisi.

Nozim o'z qilmishidan uyalib ketdi. Uni uyalishiga sabab o'z mulki bo'lgan kitobini asrab-avaylash uning burchi ekanligini esiga tushib qolgani edi.

Shundan so'ng Nozim o'zining mulkiga qanday munosabatda bo'lishni, tejamkorlikni o'rgandi.

Savollarga javob bering:

1. Nozim to'g'ri ish qildimi?
2. O'zi egalik qilayotgan narsaga qanday munosabatda bo'lish kerak deb o'ylaysiz?
3. O'quvchi maktabda qanday narsalarga egalik qila oladi?

MUNDARIJA

I. Maktab kutubxonasining iqtisodiyoti

- 1.1. Kutubxona jihozlari. Kitoblar va o'quv qo'llanmalar. O'quvchi – kutubxona kitoblarini saqlash bo'yicha iqtisodiy faoliyat qatnashchisi 4

II. Maktab oshxonasi iqtisodiyoti

- 2.1. Oshxona jihozlari. Oshxona xarajatlari. Oshxona daromadlari. Oshxonadagi mahsulotlarni tejab-tergash – har bir o'quvchining burchi 7

III. Maktab ustaxonasining iqtisodiyoti

- 3.1. Ustaxona jihozlari. Ustaxonadagi xomashyo materiallari..... 11
- 3.2. Ustaxonada tayyorlangan mahsulotlar. Ustaxonada ishlab, qanday daromad olish mumkin? Ustaxona xarajatlari 12

IV. O'quv-tajriba maydoni

- 4.1. O'quv-tajriba maydonidagi iqtisodiy faoliyat..... 16
- 4.2. O'quv-tajriba maydonidagi faoliyatni tashkil etish 19

V. Kommunal xizmatlar

- 5.1. Suv uchun haq to'lash. 22
- 5.2. Elektr uchun haq to'lash.....24
- 5.3. Gaz uchun haq to'lash. 27

VI. Maktab iqtisodiyotida o'quvchining o'rni

- O'z narsalariga va maktab mulkiga tejamkorlik 28

SHERZODBEK SARIQOV, SHAHNOZAXON DADASHEVA,

IQTISOD VA SOLIQ ALIFBOSI

Qayta ishlangan uchinchi nashr

*Umumiy o'rta ta'lim maktablarining
4-sinfi uchun o'quv qo'llanma*

Toshkent – «Yangiyo'l Poligraf Servis» – 2016

Nashriyot litsenziyasi AI № 185 10.05.2011 y.

Muharrir – J. Azimov

Texnik muharrir – M. Riksiyev

Musahhih – M. Riksiyeva

Original-maketdan bosishga ruxsat etildi 25.01.16. Bichimi 70x90¹/₁₆.
«Arial» garniturası. Ofset bosma usulda bosildi. Shartli bosma tabog'i 3,0.
Nusxasi 60000. Buyurtma № 8-16.

**“Yangiyo'l poligraf servis” MCHJ bosmaxona.
112001, Toshkent viloyati, Yangiyo'l tumani, Samarqand ko'chasi, 44.**